

Pragmatics 101: Noget om præsuppositioner, implikaturer og sproglig hegemoni

Janus Mortensen¹
Roskilde Universitet

En dag i juli 2009 sendte jeg en e-mail til Hartmut med et foreløbigt udkast til en sammenligning af tre forskellige computerprogrammer der er udviklet til at understøtte transskription af talesprog. Normalt kommunikerer Hartmut og jeg på dansk, men udkastet her var på engelsk fordi den færdige version skulle bruges som et diskussionsoplæg i et forum hvor ikke alle parter kunne formodes at forstå dansk. Som bilag til udkastet havde jeg vedlagt et *comparison chart* der i oversigtsform sammenlignede de tre programmer på en række punkter, blandt andet *support*.

Hartmut skrev tilbage samme dag og kommenterede udkastet i vanlig indsigtfuld og konstruktiv stil. Den følgende pointe om min beskrivelse af *support*-mulighederne for programmet EXMARaLDA gemte han til et herligt hartmutsk PS:

PS Fra kurset “Pragmatics 101”^[2]

Data: “Comprehensive manual (in German only)
Set of tutorials (in English)”
(Comparison Chart, EXMARaLDA, under “Support”)

Assignment: Explain the presupposition structure, with special reference to the word ‘only’

Jeg har aldrig fået svaret på denne udfordring (bortset fra en spontan rødmende *smiley* 😊) og kan derfor passende bruge denne lejlighed til at give mit bud på hvordan opgaven kan besvares.

Jeg starter med at kigge lidt på præsuppositioner og implikaturer, og går derfra videre til selve analysen og en diskussion af sproglig hege-
moni (med henvisning til Haberland 2009). Til sidst vil jeg sige et par
ord om det herligt hartmutske.

Præsuppositioner

En præsupposition kan defineres som “den del af det semantiske ind-
hold ved en ytring som afsenderen ikke meddeler, men forudsætter
kendt og accepteret af modtageren” (Cramer et al. 1996: 124). Hvis
man for eksempel spørger naboen om han er holdt op med at banke sin
kone i kroket om lørdagen, præsupponerer man for det første at parret
har for vane at spille kroket om lørdagen, og for det andet at naboen
plejer at vinde.³ Hvis naboen ikke kan nikke genkendende til de to præ-
suppositioner, vil samtalen få vanskeligt ved at komme på glem.

I præsuppositions litteraturen, i hvert fald den pragmatiske af slagsen,
skelnes der ofte mellem semantiske og pragmatiske præsuppositioner
(Caffi 2006, Mey 2001: 184ff). Semantiske præsuppositioner udløses af
såkaldte præsuppositionsudlødere, dvs. forskelligartede sproglige tegn
der som del af deres kodede indhold genererer præsuppositioner. Over-
gangsverbet *at holde op* fra kroket-eksemplet er en klassiker, men der
findes mange flere (se en liste over udlødere i engelsk hos Levinson
1983: 181-185).

Netop fordi semantiske præsuppositioner udløses på baggrund af ko-
dede funktioner, kan de i princippet analyseres med udgangspunkt i
enkelstående *sætninger* i lingvistens lænestolslaboratorium. Omvendt
forholder det sig med pragmatiske præsuppositioner. De genereres i
ytringer, altså i konkret sprogbrug, og kan kun forstås og analyseres på
baggrund af den specifikke kontekst de optræder i. Som Caffi præcise-
rer, udspringer pragmatiske præsuppositioner hverken af leksemer, pro-
positioner eller sætninger (2006: 19):

They are presuppositions that a speaker activates through the utterance, the
speech act, and the conversational or textual moves that a given speech act
performs.

Only kan selvfølgelig behandles på sprogsystems niveau som en semantisk præsuppositionsudløser, for eksempel i sætninger af typen *only John can speak French* (se et eksempel på den form for analyse i Ippolito 2008). I det følgende vil jeg dog undlade at diskutere *onlys* egenskaber som semantisk præsuppositionsudløser og i stedet fokusere på den specifikke pragmatiske præsupposition *only* er med til at generere i det indledende eksempel.

Implikaturer

Men hvad er der egentlig på færde i eksemplet? Er der virkelig en præsupposition i aktion, som Hartmut præsupponerer (!) i sit PS? Ja, det mener jeg der er, og i analysen nedenfor skal jeg forklare hvori den består, men først er det nødvendigt at etablere forudsætningerne for at udrede den *implikatur* jeg mener ytringen i første instans giver anledning til.

En implikatur kan defineres som “det indhold og de hensigter med en ytring som hverken impliceres [dvs. følger med logisk nødvendighed] eller præsupponeres, men som modtagerne på grund af princippet om ytringens relevans alligevel ikke kan undgå at opfatte” (Cramer *et al.* 1996: 167). Det er ikke helt nemt at hitte rede på forskellen mellem præsuppositioner og implikaturer, fordi de to begreber betegner en række nært beslægtede og til dels overlappende fænomener (Wille: 2007: 219). Man kan dog, som Caffi (2006: 20), prøve at trække skellet ved at sige at pragmatiske præsuppositioner fungerer retrospektivt idet de peger på antagelser som allerede forventes at være delt mellem afsender og modtager, mens implikaturer fungerer fremadrettet og sigter mod at etablere ny fælles forståelse. Tag for eksempel den følgende ytring, og forudsæt at den stammer fra en samtale mellem en mor og hendes teenagesøn en tirsdag morgen. Det er sønnen der taler:

Min cykel punkterede i går eftermiddag

Denne ytring aktiverer et begrænset antal præsuppositioner, for eksempel at sønnen har en cykel, og at den havde luft i begge ringe på et tidspunkt før i går eftermiddag. Omvendt kan sønnens melding give anledning til et utal af implikaturer: i teorien er der en endeløs række af må-

der hvorpå moren kan forstå meningen med det sagte, for eksempel ‘lap min cykel’, ‘kør mig i skole’, eller ‘det er derfor der er huller i mine nye cowboybukser’. I praksis vil moren formodentlig ikke være i tvivl om hvad det er sønnen prøver at sige. Antallet af mulige implikaturer holdes nemlig i skak af det samtaleparterne i øvrigt ved om hinanden og den situation de står i.

Implikaturer opstår når der fremsættes en ytring der ikke umiddelbart stemmer med det som Grice (2001), ophavsmanden til implikaturbegrebet, kalder samarbejdsprincippet:

Make your conversational contribution such as is required, at the stage at which it occurs, by the accepted purpose or direction of the talk exchange in which you are engaged.

Hvis en modtager opfatter at en samtalepartner afviger fra dette princip, for eksempel ved at give for meget eller for lidt information, vil han eller hun formode at der er en implikatur på færde, og lede efter et passende implikatur – altså det som (må) menes med det sagte.

In German only

Det er tilsyneladende denne øvelse Hartmut kastede sig ud i da han læste kernen i eksemplet:

Comprehensive manual (in German only)

Hvorfor er det relevant at skrive *only* efter *German* her?

Det kan selvfølgelig ganske enkelt handle om at tysk er en afvigelse fra det sprog som diskussionsoplægget er skrevet på, og at det derfor har en form for markeret status. Afsender formoder måske ydermere at diskussionsoplæggets intenderede modtager⁴ ikke forstår tysk og derfor har interesse i at vide at brugsvejledningen til EXMARaLDA er skrevet på tysk. Men alt det kunne man jo godt sige uden at tilføje *only*.

Only udgør derfor for så vidt en overflødig tilføjelse og giver af den grund anledning til en implikatur. Hvilken? En sandsynlig tolkning er at ytringen peger på en skuffet forventning hos afsender. Implikaturen kan i så fald parafraseres som noget i retning af: ‘Brugsvejledningen findes på tysk; jeg havde egentlig regnet med at den også fandtes på

andre sprog.’ Så vidt er der tale om en implikatur der sigter på at generere ny forståelse, og ikke en pragmatisk præsupposition der peger på en forventet etableret indforståelse. Mætningen af implikaturen, det vil sige konkretiseringen af hvad der kan forstås ved det uspecificerede ‘andre sprog’, hviler derimod på en pragmatisk præsupposition.

Hvis man er i tvivl om hvori denne præsupposition består (og det formoder jeg egentlig ikke læseren er), er der hjælp at hente i den efterfølgende linje:

Set of tutorials (in English)

Hvorfor er der ikke noget efterhængt *only* her? En oplagt forklaring er at modsat brugsvejledningen foreligger de tilhørende øvelser på det forventede sprog, engelsk, og der er derfor ingen skuffet forventning hos afsender, og ingen grund til at tilføje et *only*. Vi kan heraf udlede at forventningen der skuffes af den tysksprogede brugsvejledning, er ‘at tekster af den her type foreligger på *engelsk*’. Og det er netop kernen i den pragmatiske præsupposition: At engelsk opfattes som det ‘naturlige’ valg.

Sproglig hegemoni

Præsuppositionen er kontingent, dvs. ikke givet med logisk nødvendighed, men skabt af omstændighederne. Det forventede sprog kunne i situationen principielt have været dansk, walisisk eller noget helt tredje. At det netop er engelsk der præsupponeres som det ‘naturlige’ sprog, er ikke nogen tilfældighed, men ej heller en naturlov. Det er konsekvensen af en situation som kan betegnes som sproglig hegemoni.

Hos Antonio Gramsci bruges begrebet hegemoni til at betegne et ulige magtforhold mellem samfundsklasser hvor den dominerede part selv er med til at opretholde *status quo* gennem samtykke (jf. Simon 1982: 21). Samtykke vil sige at man abonnerer på et verdensbillede hvor den eksisterende verdensorden opfattes som *naturlig* og derfor ikke gøres til genstand for kritik; ja, man medvirker tilmed aktivt til at reproducere de bestående forhold (jf. Haberland 2009: 20).

Hegemonibegrebet kan bruges metaforisk til at beskrive relationen mellem forskellige sprog og de forestillinger sprogbrugere har om statusrelationer mellem forskellige sprog. I den forstand kan man sige at:

English has become a hegemonic language: by general consent, speakers of other languages choose English in a large number of situations, and consider this choice *natural* with respect to the existing linguistic world order (Haberland 2009: 25, min fremhævning).

Vi er blevet vant til at opfatte engelsk som et 'naturligt' valg i mange sammenhænge, selvom der ikke findes nogen *a priori* begrundelse for at det skulle forholde sig sådan. Sat på spidsen kan man sige at opfattelsen af at engelsk indtager en særlig lederrolle i den sproglige verdensorden, er blevet etableret som en stående pragmatisk præsupposition. Det er en kompleks opgave at redegøre for hvordan denne situation er opstået, men det er nemt at registrere at den eksisterer, hvis man holder øjne og ører åbne (jf. Haberland 2009: 33-35, Haberland & Mortensen 2009).⁵

At udfordre det indlysende

At registrere den hegemoniske situation er én ting, hvordan man forholder sig til den og evt. udfordrer den i konkrete situationer, er en anden. Hegemoniske relationer og pragmatiske præsuppositioner går ofte hånd i hånd, og som Caffi pointerer, er det forbundet med en række vanskeligheder at udfordre pragmatiske præsuppositioner:

[...] it is more difficult to question something that is communicated only implicitly rather than to attack something that is communicated openly, if only because what is implicit must be recognized before it can be attacked. This is attested by the highly polemical and aggressive value inherent in attacks on presupposition; such moves always represent a serious threat for 'face' (Caffi 2006: 19)

Da jeg sendte mit første lakoniske svar til Hartmut, var jeg ikke klar over at det i den grad var lige efter Caffis bog. PS'et sætter indirekte spørgsmålstegn ved gyldigheden af den pragmatiske præsupposition som aktiveres gennem "in German only", og gør dermed på bedste sokratiske vis opmærksom på at der nok er noget her der trænger til revision, eller i det mindste eftertanke. Den rødmende *smiley* indikerer at

pointen gik rent ind, men jeg opfattede nu ikke PS'et som hverken polemisk eller aggressivt. Det var bare herligt hartmutsk.

Det herligt hartmutske

Det er svært at indkredse det herligt hartmutske, men jeg synes anekdoten her indeholder nogle af de centrale ingredienser: skarpt blik for detaljen, en entusiastisk lyst til at dele observationer med andre og ikke mindst evnen til at give anledning til eftertænkning. Det er alle sammen egenskaber som jeg sætter meget stor pris på ved Hartmut. Det er blandt andet dem der gør at et bekendtskab med Hartmut uvægerligt fører til indskrivning på *Pragmatics 101*. Og det kan man altså lære meget af.

Litteratur

- Caffi, Claudia. 2006. Pragmatic presupposition. I Keith Brown (red.) *Encyclopedia of language & linguistics*, vol. 10. Amsterdam: Elsevier. 17-25.
- Cramer, Jens, Lars Anton Henriksen, Mette Kunøe, Erik Vive Larsen, Ole Tøgeby og Peter Widell. 1996. *699 varme termer: Leksikon til sprogkundskab*. Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Grice, Paul. 2001 [1975]. Logic and conversation. I Carol Henriksen (red.) *Can you reach the salt? Pragmatikkens klassiske tekster*. Frederiksberg: Roskilde Universitetsforlag. 199-219.
- Haberland, Hartmut. 2009. English – the language of globalism? *RASK Internationalt tidsskrift for sprog og kommunikation* 30. 30-31.
- Haberland, Hartmut og Janus Mortensen. 2009. Engelsk – et nøgleord fra RUC til Tokyo. I Ken Farø, Alexandra Holsting m.fl. (red.) *Sprogvidenskab i glimt: 70 tekster om sprog i teori og praksis*. Odense: Syddansk Universitetsforlag. 385-388.
- Ippolito, Michela. 2008. On the meaning of *only*. *Journal of Semantics* 25:1. 45-91.
- Levinson, Stephen C. 1983. *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mey, Jacob L. 2001. *Pragmatics: An introduction*. Oxford: Blackwell.

Simon, Roger D. 1982. *Gramsci's political thought: An introduction*. London: Lawrence and Wishart.

Wille, Niels Erik. 2007. *Fra tegn til tekst: En indføring i teorier om sproglig kommunikation*. Frederiksberg: Samfundslitteratur.

Noter

1. Jeg skylder Rita Therkelsen stor tak for hurtig og grundig kritik af en foreløbig udgave af denne artikel. Også tak til Sune Sønderberg Mortensen, som kom med tankevækkende kommentarer til en senere version. Bestående fejl og mangler skal alene tilskrives mig.
2. Når *101* (som udtales *one-oh-one* på engelsk) optræder efter et nominal, betegner det en elementær introduktion til et givet emne, i dette tilfælde pragmatik. Udtrykket stammer fra introduktionskurser på amerikanske universiteter, men det bruges også mere bredt, ofte med en humoristisk undertone, til at betegne en elementær introduktion til snart sagt hvad som helst, fx kviltning (jf. www.quilting101.com).
3. Der præsупponeres også andre ting, blandet andet at naboen er gift, men de lades ude af betragtning her.
4. Her tænkes ikke på Hartmut som kommentator, men på den endelige gruppe af modtagere.
5. Denne artikel indeholder i sig selv en række klare eksempler på at engelsk betragtes som et uproblematisk sprogvalg. Brugen af engelsksprogede citater uden oversættelse er en tydelig tilkendegivelse af at afsender forventer at modtager ud over dansk *selvfølgelig* har engelsk i sit sproglige beredskab. Det er en grundlæggende pragmatisk præsупposition som helst skal stemme overens med virkeligheden og deles af modtager. Ellers får samtalen svært ved at komme på gлед, på samme måde som hvis naboen fra krocket-eksemplet faktisk ikke plejer at spille krocket med sin kone om lørdagen.

Reference

Mortensen, Janus. 2011. *Pragmatics 101*: Noget om præsuppositioner, implikaturer og sproglig hegemoni. *KULT 9. Einspruch – Objection – Indsigelse. Essays in Honor of Hartmut Haberland*. 79-86.

KULT is available online at:
www.postkolonial.dk

